

Станіслав Сапожников, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Республіканського вищого навчального закладу
“Кримський гуманітарний університет”,
м. Ялта

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено сім основних етапів розвитку вищої педагогічної освіти в Україні: зародження вітчизняної педагогічної освіти; становлення педагогічної освіти; пошук змісту, форм і методів будівництва нової вищої педагогічної освіти за різних форм державної влади; формування та інтенсивна підготовка національних педагогічних кадрів; утвердження єдиної всесоюзної системи вищої педагогічної освіти, уніфікація її змісту, форм та методів модернізації вищої педагогічної освіти в умовах союznego централізму; оновлення національної вищої педагогічної освіти на демократичних засадах в Україні, як незалежній державі.

Ключові слова: етапи, вища педагогічна освіта, модернізація.

Постановка проблеми. Глобалізація економічних, технічних і політичних процесів на початку ХХІ століття призвела до інтенсифікації глобалізаційних змін у галузі освіти. Приєднання України до Болонського процесу вимагає більш глибокого вивчення зарубіжного досвіду, зокрема країн Чорноморського економічного співтовариства.

Зазначимо, що Чорноморське економічне співтовариство (ЧЕС) було утворене в 1992 р. з метою координації економічного й політичного розвитку країн Чорноморського басейну, членами якого є 11 країн – Україна, Румунія, Росія, Болгарія, Грузія, Туреччина, Молдова, Греція, Вірменія, Азербайджан та Албанія. Штаб-квартира розташована в місті Стамбул (Туреччина).

Сучасний етап розвитку людського співтовариства в країнах Чорноморського регіону характеризується прогресивними змінами, в тому числі і в сфері педагогічної освіти, де здійснюється оновлення всіх структур її національних систем, модернізуються зміст і методи підготовки вчителів, розвиваються нові форми й зв'язки між професійною підготовкою вчителя й школою. В умовах подальшої інтеграції України в європейське співтовариство посилюються взаємозв'язки й взаємодія між національними системами підготовки вчителів різних країн. Це пов'язано з планомірним упровадженням кожною країною власної стратегії відновлення педагогічної освіти, що не можливо без урахування впливу країн Чорноморського економічного співтовариства на освітні процеси, що відбуваються в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Наукове дослідження вищезазначених процесів є актуальним завданням у світлі перспектив інтеграції України в загальноєвропейський освітній простір. Теорія й практика зарубіжного освітнього процесу стала предметом наукового пошуку провідних українських науковців (Н. Абашкіна, Г. Алексевич, О. Олексюк, Г. Єгоров, О. Ковязіна, Л. Латун, Б. Мельниченко, Є. Москаленко, О. Овчарук, О. Рибак, Г.В. Степенко, І. Тараненко, І. Фольварочний, О. Глузман, Л. Пуховська, Т. Панський, В. Вдовенко, В. Семілетко, Г. Воронка, Т. Осадча, Т. Кошманова та ін.). Проблеми історії, філософії та теорії вищої педагогічної освіти в Україні й за кордоном висвітлено у працях С. Гончаренка, І. Зязюна, Н. Ладижець, В. Лугового, В. Майбороди, Н. Ничкало, Ф. Паначіна, З. Равкіна, Ш. Чанбарісова, В. Шадрікова, І. Яковлева, М. Ярмаченка, Б. Вульфсона, С. Головка, В. Кеміня, Н. Лізунова, З. Малькова, І. Марцінковського, М. Нікандрова, Л. Пуховської, Т. Яркіної, Т. Кошманової та ін. Проте, проблема підготовки педагогічних кадрів у країнах Чорноморського регіону в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття тривалий час залишалися поза увагою провідних учених, що і обумовило наш науковий інтерес.

Метою статті є висвітлення основних етапів розвитку системи підготовки педагогічних кадрів в Україні.

Згідно мети статті було поставлено такі **завдання**:

- виявити основні етапи розвитку вищої педагогічної освіти в Україні;
- розкрити сутність кожного етапу.

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Виклад основного матеріалу. Переконані, що вища педагогічна національна школа у своєму розвитку пройшла шість основних етапів (1661 – 1802 рр.) – зародження вітчизняної педагогічної освіти; (1803 – 1917 рр.) – становлення педагогічної освіти; (1917 – 1922 рр.) – активні пошуки змісту, форм і методів будівництва нової вищої педагогічної освіти за різних форм державної влади; (1922 – 1935 рр.) – формування та інтенсивна підготовка національних педагогічних кадрів; (1935 – 1970 рр.) – утвердження єдиної всесоюзової системи вищої педагогічної освіти, уніфікація її змісту, форм та методів; (1970 – 1991 рр.) – модернізація вищої педагогічної освіти в умовах союзного централізму; етап оновлення національної вищої педагогічної освіти на демократичних засадах в Україні, як незалежній державі, триває з 1991р. по н.ч), і сьогодні знаходиться на сьомому – оновлення національної вищої педагогічної освіти на демократичних засадах. Розкриємо сутність кожного з них.

Так, **перший** бере свій початок із заснування Львівського університету, коли 20 січня 1661 року король Ян Казімір підписав диплом, що надавав Львівській ієзуїтській колегії “статус академії і титул університету” з правом викладання усіх сучасних університетських дисциплін і присудження наукових ступенів” [2, 20 – 22]. Зміст педагогічної освіти, її структура, форми, методи й засоби навчання студентів, управління навчальним процесом були зумовлені конкретними історичними умовами, характером завдань, які постали перед університетами на окремих етапах розвитку. Зазначимо, що з часу заснування й до 1773 року Львівський університет був підпорядкований ієзуїтському ордену, після ліквідації якого визначили основні напрями реформ: Празького, Віденського та Львівського. Перш за все вони були пов’язані з вирішенням завдання підготовки професійних кадрів: учителів, суддів та священників. Невелика частка студентів, що виявила педагогічні здібності після закінчення університету займалася педагогічною діяльністю, після чого продовжували навчання. Особливе значення мало відкриття при університеті українського інституту (1787 р.), який мав за мету підготовку учителів для реальних та класичних гімназій, де навчалися українські діти [3, 20]. Незважаючи на те, що програма інституту була обмежена, прогресивне значення мало викладання українською мовою. Український інститут у досить невеликий час свого існування (до 1808 року) був лідером гуманітарної педагогічної освіти.

Другий етап характеризується створенням

закритих трирічних педагогічних інститутів, що було зумовлено проведенням шкільної реформи (1803 р.) [1, 293]. За статутом вони вважались відділеннями університетів. Усі студенти протягом трьох років навчання слухали певний цикл предметів, після чого переходили в “головне відділення наук відповідно до їх майбутнього стану” [1, 293]. Особи, які готували себе до педагогічної діяльності вступали до педагогічного інституту, де проходили підготовку до викладання всіх предметів у гімназіях. Професори університету мали присвячувати одну годину на тиждень для “особливого наставлення учительських кадрів” [1, 293]. Вищезазначені інститути були створені при Харківському та Київському університетах. Було визначено, що досвідчених учителів можна підготувати лише за допомогою універсальних лекцій. Майбутній педагог мусив знати про поступальний розвиток усіх відомих систем і теорій науки, мати навички самостійної праці й наукового дослідження, добре й доступно викладати учням навчальний предмет. Тому особлива увага в інститутах приділялась формуванню в студентів навичок викладання. Професори університету й викладачі розвивали в майбутніх вчителів красномовство, уміння правильно й чітко висловлювати свої думки, вимагали від студентів усно й письмово викладати матеріал, що мало важливе значення для майбутньої педагогічної діяльності. У кожному інституті навчалось 24 студенти, які після закінчення зобов’язані були пропрацювати в учительському званні не менше шести років. Незважаючи на те, що педагогічні інститути здійснювали підготовку вчителів на високому рівні, які мали чітко виявлені професійні інтереси (і потреба в них невпинно зростала), проте їх існування лише до кінця 50-х років XIX століття. Для осіб з вищою освітою та тих, хто виявляє бажання присвятити себе педагогічній діяльності, були створені дворічні педагогічні курси.

На цьому етапі підготовку вчителів в Україні здійснювали сім учительських інститутів: Київський, Вінницький, Чернігівський, Глухівський, Катеринославський, Миколаївський, Полтавський. Проте контингент студентів цих навчальних закладів був досить обмеженим.

Третій етап є періодом створення нової соціалістичної системи вищої педагогічної освіти України, провідними елементами якої були Педагогічна академія у Києві (для підготовки вчителів українознавства); Український державний університет (у Кам’янці на Поділлі) з початковою кількістю студентів 493 особи; Українське відділення Київського вищого педагогічного

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

інституту Фребелівського товариства (першим директором якого була С.Ф. Русова); крім того, товариство “Просвіта” відкрило історико-філологічний факультет у Полтаві. Політичні процеси, що відбулися в Україні на початку XX століття спонукали до змін в освітній галузі. Важливою подією в житті вищої педагогічної освіти зазначеного періоду стало прийняття декларації Генерального секретаріату на чолі з І.М. Стешенком (з 12 січня 1918 р. – незмінний міністр народної освіти УНР), де було визначено основну програму розвитку національної школи та підготовки педагогічних кадрів. На цьому етапі було проведено два Всеукраїнських вчительських з’їзди: Всеукраїнський професійний з’їзд, які намітили шляхи розвитку національної освіти та організації українського вчителства. Важливою подією в житті вищої педагогічної освіти того часу стало заснування науковим товариством та Київським кооперативним комітетом Київського Українського народного університету в складі трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного й правового, а також підготовчих курсів при загальній кількості 1400 слухачів. Підготовку учителів в Україні здійснювали вчительські інститути на 3-х факультетах: словесно-історичному, фізико-математичному й природничо-географічному. Богослов’я викладалося на I – II курсах по дві години на тиждень. Відповідно до наказу Міністерства освіти УНР, мовою викладання в освітніх закладах мала бути українська (національно розмежовані школи мали користуватися для навчання мовою своєї нації). Перехід влади до Радянського уряду в Україні спонукав до створення вищої соціалістичної педагогічної школи, завданням якої стало підготовка вчительських кадрів нового суспільства. Нарком освіти України розробив спеціальну інструкцію про реорганізацію навчального процесу в вчительських семінаріях та інститутах, головними положеннями якої були: вивчення історії революційного руху, історії побудови соціалізму, оволодіння основами ручної праці, образотворчого мистецтва, українознавства; набуття певного досвіду у використанні методів дослідження здібностей учнів та самоврядування в школі, розвитку в майбутніх учителів любові до продуктивної праці; ознайомлення їх не лише з теорією, а й з практичними методами створення самоврядування в школі. На цьому етапі було впроваджено нову форму вищого навчального закладу – інститут народної освіти (ІНО), що став вищою педагогічною установою, що здійснювала підготовку працівників освіти для всіх галузей освітньо-виховної роботи. Педагогічні інститути

(Київський, Харківський, Одеський, Кам’янець-Подільський університети, Ніжинський історико-філологічний інститут, Катеринославський, Глухівський, Вінницький, Миколаївський, Чернігівський, Житомирський, Херсонський), вищі жіночі курси (Київ, Одеса, Харків) були реорганізовані в інститути народної освіти, а вчительські семінарії – у вищі педагогічні курси.

Наступним *етапом* розвитку вищої педагогічної освіти в Україні стало формування та інтенсивна підготовка національних педагогічних кадрів. Завдяки Першій Всеукраїнській нараді з питань освіти було прийнято урядову постанову “Про введення в дію Кодексу законів про народну освіту” й визначено систему народної освіти в Україні. На підставі вказаного кодексу у вищих закладах освіти були створені предметні комісії, до складу яких входили викладачі і студенти, завданням яких була підготовка навчальних планів, нових методик навчання. На базі ректорату працювало бюро для здійснення контролю за дисципліною через відповідні комісії. Усі заклади вищої освіти працювали на основі тимчасового положення, яке передбачало три форми контролю: поточний – перевірка відвідування, періодичний – заліки з обов’язкового мінімуму знань, та індивідуальний (здійснювався контрольнo-методичною комісією). Основними формами занять були лекції, практичні заняття. На вищевизначеному етапі в Україні розпочалася планова робота щодо створення системи заочної освіти. Першим було відкрито заочне відділення при Дніпропетровському ІНО, через рік був створений Всеукраїнський заочний інститут (ВЗІНО) зі щорічним планом прийому 1400 студентів, при якому діяв екстернат (екзамени приймали двічі на рік), навчання було платним. На подальший розвиток вищої педагогічної освіти України вплинуло утвердження адміністративно-командної системи, коли піддавалися анафемі не тільки соціологія й кібернетика, педагогіка й психологія, генетика й педологія, а й творчість, ініціатива, педагогічна самостійність. Висока ідеологізація науки призвела до поступового утвердження у вищій педагогічній школі одноманітних форм і універсальних методів навчання й виховання, застосування їх без урахування потреб та інтересів учнів, студентів. Перед суспільством ставилося завдання: забезпечити суцільну писемність населення (до кінця першої п’ятирічки), запровадити обов’язкове початкове чотирирічне навчання дітей, перевести загальноосвітню школу на викладання рідною мовою, значно збільшити кількість шкіл і відповідно – вчителів. Контроль більшовицької

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

партії за освітою й педагогічною діяльністю вчителів посилювався. Відповідно до урядової постанови “Про реорганізацію вищих навчальних закладів: технікумів і робітфаків”, “Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти в Україні”, були створені такі типи навчальних закладів: вищі педагогічні школи (педагогічні інститути), середні педагогічні школи (педагогічні технікуми), короткотермінові педагогічні курси. Основним навчальним закладом вважався інститут, базою для якого були робітфаки й педагогічні курси, строки навчання встановлювалися від трьох до чотирьох років. В Україні почали діяти різні типи інститутів, які здійснювали підготовку педагогічних кадрів (інститути соцвиховання, профосвіти, педінститути). Крім того, були реорганізовані робітфаки за принципом спеціалізації й цільового призначення із закріпленням їх за відповідними галузевими вищими навчальними закладами. Було відкрито робітфаки у Житомирському, Полтавському, Чернігівському, Кам’янець-Подільському, Херсонському інститутах народної освіти. Із запровадженням єдиної системи вищої педагогічної освіти, 11 педтехнікумів були реорганізовані в інститути. Відповідно до урядової постанови “Про екстернат за курс вузів” до екстернатів приймали громадян, які працювали за фахом не менше п’яти років, що сприяло збільшенню кількості педагогів з вищою освітою та підвищенню їх кваліфікації. Частина інститутів соціального виховання й професійної освіти реорганізувалися в педагогічні інститути з чотирирічним строком навчання (Київ, Харків, Одеса, Ніжин). При інститутах на базі добре обладнаних педагогічних технікумів були створені вчительські інститути, що здійснювали підготовку педагогічних кадрів для V – VII класів. Учительські інститути мали п’ять відділень (історичне, мови й літератури, фізико-математичне, географічне і природознавства), що приймали осіб із середньою освітою. Після трирічної роботи в школі випускники вчительських інститутів мали право без іспитів вступати на III курс відповідних педагогічних інститутів.

На *п’ятому* етапі в системі вищої педагогічної освіти України встановлюються два типи навчальних закладів: педагогічні та вчительські інститути. Для поліпшення організації підвищення кваліфікації педагогів, заочний інститут був реорганізований у Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів. ВУПКП включав сектори: докваліфікаційної підготовки для вчителів, які не мали педагогічної освіти; підвищення кваліфікації вчителів масових шкіл

соціалістичного виховання й позашкільних працівників; перепідготовки й підготовки нових кадрів. У зв’язку з розширенням структури заочної освіти, збільшилася кількість вчителів-заочників.

Особливу увагу привертає підготовка вчительських кадрів уроки Вітчизняної війни, коли частина педінститутів припинила своє існування через окупацію, деякі евакуювалися (Київський і Харківський – у Кизил-Оруд Казахської республіки (490 студентів, 500 викладачів)); Одеський – у Байрам-Алі Туркменської республіки (400 студентів). У цей період Всесоюзний комітет у справах вищої школи запровадив навчальні плани із скороченими строками навчання (три з половиною роки в університетах і три роки – в педінститутах). Незважаючи на скрутні умови 13 педагогічних і вчительських інститутів здійснювали підготовку кадрів. У звільнених містах України працювали 25 педагогічних навчальних закладів (3 університети, 10 педагогічних і 12 учительських інститутів), в яких навчалося 6 966 студентів, у тому числі 935 на першому курсі. Професорсько-викладацький склад становив 518 чоловік. У зв’язку з нестачею кадрів були відкриті курси: чотиримісячні – для підготовки вчителів I – IV кл. (21 100) і шестимісячні – викладачів V – VII кл. (4 470) [1, 295].

Після Вітчизняної війни почався період відбудови й розвитку вищої педагогічної освіти України, що супроводжувався збільшенням контингенту студентів, розширенням переліку спеціальностей. Для підвищення якості підготовки вчителів, поліпшення навчально-матеріальної бази вищих навчальних закладів, раціонального використання кваліфікованих кадрів викладачів був ухвалений план реорганізації вищої педагогічної школи. Нажаль, було припинено підготовку вчителів у Київському й Харківському вчительських інститутах, відділеннях (Ворошиловградське, Кіровоградське, Львівське, Сталінське). Білоцерківський і Житомирський учительські інститути реорганізувалися в педагогічні інститути іноземних мов з чотирирічним строком навчання, Кременецький і Станіславський, Рівненський, Бердичівський, Ізмаїльський, Чернігівський, Глухівський, Слов’янський і Уманський – у педагогічні інститути. Був заснований педагогічний інститут фізичного виховання в Одесі, вечірні відділення при Київському, Львівському, Харківському, Одеському педагогічних інститутах (з факультетами: природничим, іноземних мов, дефектологією), факультет фізичного виховання – у

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ворошиловградському й Харківському педагогічному інститутах та факультет іноземних мов – у Вінницькому.

На останньому етапі – *модернізації вищої педагогічної освіти* – здійснено впровадження педагогічними ВНЗ України двадцяти двопротифільних спеціальностей. Основний принцип організації нових факультетів полягав у тому, що їх створення здійснювалося в кожному ВНЗ, ігноруючи регіональну потребу у відповідних кадрах. Розширення денної форми навчання, підвищення вимог до якості підготовки молодих фахівців зумовило потребу не лише створення нових факультетів і кафедр, впровадження спеціальностей, а й розвиток мережі педагогічної освіти. Так, на базі Донецького педінституту створено університет, що здійснював підготовку кадрів за 25 спеціальностями, Кримський педінститут реорганізовано в Сімферопольський державний університет, де студенти здобували освіту за 11 спеціальностями, в Запоріжжі педагогічний навчальний заклад перетворено на державний університет. Процес удосконалення мережі педінститутів і розширення спеціальностей нажалі супроводжувався ліквідацією окремих з них. Після прийняття основних напрямів реформи загальноосвітньої й професійної школи посилювалася тенденція до збільшення прийому в педвузи. 1984 – 85 н.р. став роком запровадження в педінститутах України нових двопротифільних спеціальностей: “Російська мова і література, іноземна мова”, “Географія і біологія”, “Педагогіка і методика початкового навчання і музики”, “Фізика з основами інформатики та обчислювальної техніки” і інші. З метою поліпшення підготовки та підвищення кваліфікації викладачів керівного складу педагогічних інститутів, була розроблена цільова програма “Кадри”, комплексна програма “Наука”, які передбачали шестимісячну творчу відпустку для підвищення рівня кваліфікації. Проте рівень підготовки професорсько-викладацького складу відставав від тогочасних вимог – вища освіта вимагала реформування.

Сьогодні в Україні триває етап пошуку шляхів розбудови національної освіти, перехід до неперервної професійної освіти. Етап оновлення вищої педагогічної освіти характеризується тим, що сьогодні в Україні 22 класичних університети. Протягом останніх років суспільство пододало державну монополію в галузі вищої освіти. У Запоріжжі на базі Гуманітарного університету

“Запорізький інститут державного та муніципального управління” створено “Класичний приватний університет”. Відкрито ВНЗи різної форми власності (комерційні, приватні, спільні, міжнародні), які надають можливість отримати вищу освіту великій кількості випускникам середніх та вищих навчальних закладів 1 – 2 рівнів акредитації. Розвиток освіти за контрактами та за бюджетні кошти, з одного боку, відкриває можливість підготовки спеціалістів на комерційній основі за договорами, а з другого – помітно зменшує кількість місць для абітурієнтів, що вступають до ВНЗів за кошти державного бюджету.

На сьогодні в Україні стандарти професійної освіти знаходяться на стадії оновлення, розробки, перегляду, апробації. Прийнято ряд державних документів (“Закон про Освіту”, 1996 р., Національна програма розвитку освіти (“Україна ХХІ століття”) 1992 р., Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті, 2001 року), спрямованих на реформування вищої освіти, наближених до світових стандартів. Вища освіта ґрунтується на принципах демократизації, гуманізації, гуманітаризації, етнізації, диференціації, індивідуалізації.

Висновки. Таким чином нами визначено сім основних етапів розвитку вищої педагогічної освіти в Україні (зародження вітчизняної педагогічної освіти; становлення педагогічної освіти; пошук змісту, форм і методів будівництва нової вищої педагогічної освіти за різних форм державної влади; формування та інтенсивна підготовка національних педагогічних кадрів; утворення єдиної всесоюзної системи вищої педагогічної освіти, уніфікація її змісту, форм та методів модернізації вищої педагогічної освіти в умовах союзного централізму; оновлення національної вищої педагогічної освіти на демократичних засадах в Україні, як незалежній державі), кожен з яких мав свої тенденції розвитку, що безпосередньо впливали на кожний наступний етап.

1. Вітвицька С.С. *Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури*. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

2. *Государственный архив Львовской области, ф. 26, оп. 15, д. 122.*

3. *Львівський університет (1661 – 1986): Монографія*. – Львів: Вища школа, 1986. – 145 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2008